

ADNAN MENDERES DÖNEMİ TÜRKİYE-IRAK İLİŞKİLERİ (1950-1960)*

TURKEY-IRAQ RELATIONS IN THE PERIOD OF ADNAN MENDERES (1950-1960)

Tahir KODAL**

Geliş Tarihi/Received:29.05.2019

Kabul Tarihi/Accepted:20.06.2019

(1950-1960)" Belgi Dergisi, C.2, S.18, Pamukkale Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayını, Yaz 2019/II, ss. 1507-1524.

Öz

Bu çalışmada, Adnan Menderes dönemi (1950-1960) Türkiye-İrak ilişkileri konu edilmiştir. Çalışma, giriş ve üç bölümden oluşturulmuştur. Çalışmanın giriş kısmında; Cumhuriyet dönemi (1923-1950) Türkiye-İrak ilişkileri ana hatlarıyla ortaya konulmuştur. Çalışmanın ilk bölümünde; Adnan Menderes'in iktidara gelmesinden ve 1950-1954 yılları arasındaki Türkiye-İrak ilişkileri üzerinde durulmuştur. Bu yapılırken, II. Dünya Savaşı sonrasında ortaya çıkan kutuplaşmalar ve soğuk savaş süreci göz önünde bulundurulmuştur. Çalışmanın ikinci bölümünde; 1954-1957 yılları arasındaki Türkiye-İrak ilişkileri açıklanmıştır. Bu ilişkiler açıklanırken, Rusya rekabeti bağlamında Amerika Birleşik Devletleri'nin takip ettiği Orta Doğu politikası da dikkate alınmıştır. Çalışmanın üçüncü bölümünde; Türkiye ile Irak'ın 1957-1960 yılları arasındaki ilişkilerinden söz edilmiştir. Bu kısımda, özellikle 1958 yılından sonra Irak'ta Türkmenlere yönelik politikalar ve Türkiye'nin tutumu üzerinde durulmuştur. Sonuç kısmında ise hem birinci el, hem de araştırma eserlerinden yararlanılarak elde edilen bilgilere ve değerlendirmelere dayanılarak varılan sonuçlara yer verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: *Adnan Menderes, Türkiye, Irak, (1950-1960)*

Abstract

In this study, Adnan Menderes period (1950-1960) has been mentioned in the Turkey-Iraq relations. The study is composed of three parts. At the beginning of the study, republic period (1923-1950) Turkey-Iraq relations have been introduced briefly. In the first part of the study, Turkey-Iraq relations between Adnan Menderes's rise to power and focused on the years 1950-1954. When this is done, the resulting polarities and cold war process were taken into account after World War II. In the second part of the study; Turkey-Iraq relations between the years 1954-1957 are described. While explaining these relations, the Middle East policy pursued by the United States in the context of Russian competition has also been taken into consideration. In the third part of the study, the 1957-1960 year has been mentioned in the relations between Iraq and Turkey. In this section, especially after the 1958 policy against the Turkmen in Iraq and focused on Turkey's attitude. In the conclusion, both the first hand and the results obtained from the research works and the results obtained based on the evaluations are included.

Keywords: *Adnan Menderes, Turkey, Iraq, (1950-1960)*

*Bu çalışma, Adnan Menderes Üniversitesi Adnan Menderes Araştırma ve Uygulama Merkezi tarafından 20 Mart 2018'de gerçekleştirilen "Uluslararası Türk Siyasi Hayatında Adnan Menderes Sempozyumu"nda sunulan ve basımı yapılmayan aynı adlı bildirinin genişletilmesiyle oluşturulmuştur.

**Prof.Dr., Pamukkale Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü, Sosyal Bilgiler Eğitimi ABD, DENİZLİ/ tkodal@pamukkale.edu.tr, (orcid.org/0000-0003-0383-1195)

A- GİRİŞ

Lozan Barış Antlaşması'ndan Ankara Antlaşması'na kadar geçen süreçteki Türkiye-İrak ilişkileri, Irak İngiltere'nin mandası altında olduğundan, İngilizlerle Türkler arasında barış görüşmelerinin yapıldığı bir dönemin ilişkisi olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu dönemde; Türkiye Irak ilişkileri zaman zaman gerginleşmiş, Türkiye-İngiltere-Milletler Cemiyeti arasındaki diplomatik ilişkiler devam etmiş, öte yandan Irak halkı da İngilizlerle zaman zaman mücadele etmiştir. Bu yüzden, 1923-1926 yılları arasındaki bu süreç sorunlu bir dönem olarak adlandırılabilir.

Musul meselesinin Ankara Antlaşması ile Türkiye'nin aleyhine sonuçlanması, günümüze kadar gelecek olan bir tartışmayı ortaya çıkarmakla birlikte, bu olaydan sonra Türkiye savaşın yaralarını saracak bir barış dönemine girmiştir. Yeni Türk devleti dış politikasında batılı devletlerin yapmış olduğu her türlü kötülüğe ve "batıya rağmen yönünü batıya dönme" anlayışını benimsemiş, bunu gerçekleştirmek için de batılı devletleri her platformda etki altına alabilen İngiltere ile sorunlarını çözmek durumunda kalmıştır.

Türkiye, İngiltere ile Musul meselesini çözüme kavuşturduktan sonra, çevre ülkeleri ile de iyi ilişkiler kurma politikasını takip etmiştir. Bu bağlamda, Mustafa Kemal Atatürk döneminde Irak ile üst düzey ilişkiler, ilk olarak Irak Kralı Faysal'ın 5 Kasım 1927'de Türkiye'nin Büyükelçisi Ferit Tek'i Londra'da yaşamakta olduğu Hyde Park Otel'i'nde çaya davet ederek O'nun aracılığı ile Türkiye'ye dostluk mesajı göndermesiyle başlamıştır.¹ Dostluk mesajları ile başlayan Türkiye-İrak üst düzey ilişkileri, yine aynı çizgide devam etmiştir. İki ülke tarafında gözlenen, karşılıklı saygı ve dostluk temeline dayanması istenilen ilişkiler kısa bir süre sonra somut olarak kendini göstermiştir.

5 Haziran 1926'daki Ankara Antlaşması ile Musul meselesinin çözümünden sonra yavaş ve dostane bir şekilde gelişen Türkiye-İrak ilişkileri karşılıklı elçiliklerin kurulmasından, 16 Ocak 1928'de Sabih Naşat'ın Ankara Büyükelçisi olarak atanmasından sonra hızlı bir şekilde gelişme dönemine girmiştir. Bu süreçte; Kral Faysal 6-8 Temmuz 1931 tarihinde Ankara'yı ziyaret etmiş, "...Irak ile Türkiye iki mücavir odada iki kardeş gibi yaşamalıdır. Müşterek ve müteakabil menfaatlerimizle asırlardan beri aramızda teessüs eden kuvvetli rabitalar itikadımca bunun en sağlam temelidir."² ifadeleriyle, Türkiye-İrak ilişkilerinde takip edilmesi gereken temel esası ortaya koymuş, ilişkiler barış, dostluk ve iyi komşuluk temeline oturtulmuştur.

Türkiye ile Irak arasında 1932 yılında yapılan anlaşmalar, her iki ülkenin Milletler Cemiyeti'nin daveti üzerine 18 Temmuz 1932'de Türkiye'nin, 3 Ekim 1932'de de Irak'ın Cemiyet-i Akvam'a üye olması,³ Türkiye-İrak ilişkilerinde önemli bir dönüm noktası olarak kabul edilmektedir. Irak'ın bağımsızlığını kazandığı, Kral Gazi'nin iktidarda olduğu ve Mustafa Kemal Atatürk'ün hayatını kaybettiği dönemde (1933-1938) iki ülke arasındaki ilişkilerde Avrupa ve genel olarak dünyadaki ekonomik, siyasi, askerî ve kültürel gelişmeler, milletlerarası güç dengeleri önemli rol oynamıştır.

Kral Gazi'nin yönetimi devralmasından Sâdâbâd Paktı'nın kuruluşuna kadar geçen sürede hem Türkiye'de, hem de Irak'ta iç politikada ortaya çıkan sorunlar iki ülke arasındaki ilişki ve gelişmeleri zaman zaman olumsuz olarak etkilemiştir. İlişkileri olumsuz yönde etkileyen sorunların başında, Türkmenlere yönelik takip edilen politikalar yer almıştır. Bu dönemde; Türkmen öğretmenler Arap bölgelerine sürülmüş, bütün Türk bölgesinde eğitimin her kademesinde Arapça eğitim verilmiş, Türkmenlere değil bakanlık,

1 Tahir Kodal, "Cumhuriyet Dönemi Türkiye-İrak İlişkileri (1923-1960)", (Haz.: Üçler Bulduk-Abdullah Üstün), *Türk Tarihçiliğine Katkıları-Mustafa Kafalı Armağanı*, Ankara 2013, s.219.

2 *Cumhuriyet Gazetesi*, 15 Temmuz 1931, s.2.

3 Kadir Kasalak, "Irak'ta Manda Yönetiminin Kurulması ve Atatürk Dönemi Türkiye-İrak İlişkileri", *Askerî Tarih Araştırmaları Dergisi*, Yıl:5, Sayı:9, Ankara 2007, s.200.

genel müdürlük dahi verilmemiş, Harbiye'ye girmeleri problem olmuş, kurmay olmaları mümkün olmamıştır.⁴

Mustafa Kemal Atatürk'ün ya da Türkiye'nin II. Dünya Savaşı öncesinde yaşanan gelişmeler karşısında takip etmiş olduğu bölgesel paktlar kurma politikasına Irak da destek vermiştir. Bu bağlamda 8 Temmuz 1937'de İran'da imzalanan Sâdâbâd Paktı dört devletin (Türkiye-İrak-İran-Afganistan) iç işlerine karışmayı yasak eden, sınır dokunulmazlıklarını sağlayan, uluslararası anlaşmazlıklarda diplomasi yöntemini ve görüş alış verişini öngören bir antlaşmadır.⁵ Ayrıca, tarafların birbirlerine karşı saldırılarını engelleyen ve bölgesel tehdidi ortadan kaldıracak bir anlayışla imzalanan dostluk anlaşması niteliğindedir. Bu nedenle, Atatürk döneminde özellikle Musul meselesinin çözümünden sonraki süreçte yavaş yavaş gelişen iyi ilişkiler, Atatürk'ün ölümünden hemen önce dostluk ve sınır güvenliği temeline oturtulmuştur.

II. Dünya Savaşı başladıktan sonra İngiltere, Sâdâbâd Paktı'nın SSCB'ye karşı bir savunma ittifakına dönüştürülmesini istemiş, Türkiye ise bu teklifi üye devletlerin gündemine getirmemiş, bu nedenle paktın etkinliği ve önemi azalmıştır. Türkiye, II. Dünya Savaşı sırasında savaşa bulaşmamak ve savaş dışında kalmak politikasını takip etmiştir. Ancak, bazen Mihver Devletlerin (Almanya-İtalya-Japonya), bazen de Müttefik Devletlerin (İngiltere-Fransa-SSCB-ABD) Türkiye'yi kendi yanlarında savaşa sokmak için yaptığı çalışmalar ve baskılarla karşı karşıya kalmıştır. Bu baskı sadece Türkiye ile sınırlı kalmamış, II. Dünya Savaşı yıllarında hâkim güçler arasında yaşanan mücadele Irak üzerinde de etkili olmuştur. Bu savaş sırasında Türkiye sınırlarına kadar gelmiş olan Almanların amaçlarından biri de Türkiye'yi geçerek Irak'taki kendi yandaşlarına yardım götürmek, İngiltere'yi zor duruma düşürmek şeklinde ortaya çıkmıştır.

Bu yüzden, Türkiye Almanya'nın baskılarına boyun eğmemiş, İngiltere'nin ve Irak'ın aleyhine olacak gelişmelere izin vermemiş, Irak'ın da kendisi gibi savaş dışında kalması için çaba harcamıştır. Ancak, Irak üzerindeki İngiltere-Almanya rekabeti Irak'ta sürekli yönetim krizlerinin çıkmasına neden olmuş, bu rekabet sürecinde İngiltere enerji politikaları çerçevesinde Irak üzerinde yeniden egemenlik kurabilmiş, Alman yanlısı hükümet ve oluşumlara izin vermemiştir. II. Dünya Savaşı'nın son yılında (1944-1945) Türkiye-İrak ilişkilerini yakından ilgilendiren gelişme ise Arap Birliği'nin kurulmasıdır. İskenderiye Protokolü'ne ulaşılmasının ardından böyle bir birliğin ortaya çıkması Türkiye tarafından memnuniyetle karşılanmıştır.⁶

II. Dünya Savaşı sonrasında yeni bir dünya düzeni kurulacağı anlaşılmış. Kısa bir süre sonra savaştan en karlı ülke olarak çıkan SSCB'nin takip etmiş olduğu politikalar nedeniyle dünya bloklaşmaya gitmeye başlamış, kısa bir süre sonra da SSCB ve ABD öncülüğünde Doğu ve Batı Blokları ortaya çıkmıştır. Bu nedenle, SSCB'nin baskısı ve istekleri karşısında Türkiye, yönünü ABD'nin başını çektiği Batı Bloğu'na çevirmiştir. Bu yöneliş Türk dış politikasında ABD önderliğindeki Dünya ya da NATO ve Birleşmiş Milletler Anayasası bağlamında dış politika takip etmesini zorunlu kılmıştır. Türkiye "soğuk savaş" sürecinin başladığı bu günlerde, Orta Doğu'ya ve Irak'a ilişkin politikalarını belirlerken, SSCB tehdidini, ABD'nin bölgeye yönelik politikalarını, Türk-Arap dostluğunu ve özelde Irak ile olan ilişkilerini dikkate almak durumunda kalmıştır.

Ancak, Türkiye, Atatürk döneminden itibaren takip edilen bölgesel paktlar kurma ve ikili antlaşmalar imzalama politikasını da devam ettirmiş, bu kapsam da 26 Mart 1946'da "Türkiye-İrak Dostluk ve İyi Komşuluk" antlaşması imzalanmıştır. Bu antlaşma ile Türkiye ve Irak arasındaki sınır güvenliği antlaşmanın esasını oluşturmuş, bu konu en başta gelmiştir. Daha önceki antlaşmalarda olduğu gibi bu antlaşmada da Türkiye-İrak arasındaki sınır güvenliği

4 Mehmet Saray, *Türkiye ve Yakın Komşuları*, Ankara 2006, s.107.

5 İsmail Soysal, *Türkiye'nin Siyasal Anlaşmaları Cilt:1 (1920-1945)*, Ankara 1983, s.584.

6 Fahir Armaoğlu, "Arap Milliyetçiliğinin Gelişmesi Sırasında Türk-Arap İlişkileri", *İki Tarafın Bakış Açısından Türk-Arap Münasebetleri*, İstanbul 2000, s.536.

konusu, iki ülke arasındaki dostluk ilişkilerinin vazgeçilmez ön şartı olarak kabul edilmiştir.⁷ Taraflar sınır güvenliği olmadan iki ülke arasında sağlıklı dostluk ilişkileri olamayacağından hareketle, sınır güvenliği konusuna gereken önemi vermişlerdir. Bir anlamda, sınır güvenliği konusu Türkiye-İrak ilişkilerinin 1926'dan itibaren uzayıp giden çizgisi, olmazsa olmazı olmuştur. Türkiye ile Irak'ın toprak bütünlüğüne saygı göstermeleri de ilk göz önünde bulundurulan husus olarak yer almıştır. Antlaşmanın 1. maddesinde yer alan bu ön şartta ek olarak, iki ülkenin birbirlerinin toprak bütünlüğüne saygı göstermeleri de ilk göz önünde bulundurulan husus olarak yer almıştır. Bu ön şartların yer almasında Musul ve petrolleri üzerindeki kavganın etkili olduğu söylenebilir.

Yukarıda ifade edildiği gibi, imzalanan yeni antlaşmaya altı yeni protokol eklenmiştir. Bu protokoller; Dicle ve Fırat Nehirleri ve Kolları Sularının Tanzimi protokolü, Asayiş İşlerinde Karşılıklı Yardımlaşma Protokolü, Eğitim, Öğretim ve Kültür İşleri Protokolü, Posta, Telefon ve Telgraf Protokolü, Ekonomik İşlere İlişkin Protokol ve Hudut İşleri Protokolü'dür. Bu protokoller ile birlikte imzalanan "*Türkiye-İrak Dostluk ve İyi Komşuluk Antlaşması*" 5 Eylül 1947'de çıkarılan kanun ile TBMM'de onaylanmıştır. Onaylanan belgeler 10 Mayıs 1948'de Bağdat'ta değiş-tokuş edilmiş ve yürürlüğe girmiştir.⁸ Bu antlaşma ve özellikle "*Eğitim, Öğretim ve Kültür Protokolü*" Türk ve Iraklılara özellikle de Irak'ta yaşayan Türkmenlere yeni ufuklar açmış, onların Türkiye'ye gelip okumalarına imkan tanımış, bundan yararlanan pek çok lise mezunu Irak'lı Türkmen sınavsız olarak Türkiye'deki üniversitelere yerleşmiştir.

Türkiye ile Irak arasında bu ikili antlaşmanın imzalandığı, yürürlüğe girdiği bu günlerde, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin İran, Türkiye ve Yunanistan'a baskılar yaparak, Basra Körfezi, Orta Doğu ve Doğu Akdeniz'e inme, sosyalizmi, komünizmi yayma çabası ve bölgede Moskova'dan yönetilen "*peyk*"ler kurma politikası,⁹ "*demir perde*"ye karşı ABD'yi harekete geçirmiştir. 12 Mart 1947'de "*Truman Doktrini*", adı geçen ülkeler üzerindeki Sovyet baskı ve tehdidini azaltmış, bu doktrin ile ABD Orta Doğu'nun uluslararası politikasına ilk adımını atmıştır. Bu süreçte Türkiye, II. Dünya Savaşı sonrasındaki soğuk savaşın ortaya çıkardığı fiili durum nedeniyle yapmış olduğu politik tercihini değiştirmemiş, ABD'ye yakınlaşmaya başlamış, önce 11 Mart 1947'de Dünya Bankası'na, bir gün sonra da yani 12 Mart 1947'de Uluslararası Para Fonu (IMF)'na üye olmuştur.¹⁰

Türkiye soğuk savaş sürecinin başladığı bu günlerde, Orta Doğu'ya yönelik politikalarını belirlerken, Sovyet tehdidini, ABD'nin bölgeye ilişkin politikalarını, Türk-Arap dostluğunu ve özelde Irak dostluğunu dikkate almak durumunda kalmıştır. Bu da, İsrail Devleti'nin 28 Mart 1949'da TBMM yani Türkiye tarafından tanınmasında olduğu gibi, Türkiye'yi zaman zaman zor durumlarda bırakmıştır. Ancak, bu tür sıkıntılara rağmen, Demokrat parti'nin iktidarından sonra da Türkiye, ABD'nin başını çektiği blokta ve oluşturulan güvenlik şemsiyesinde yer alma gayreti içerisine girecektir.

A- I. ve II. MENDERES HÜKÜMETİ DÖNEMİ TÜRKİYE-IRAK İLİŞKİLERİ (1950-1954)

Türkiye'de 14 Mayıs 1950'de yapılan çok partili genel seçimler sonrasında, Cumhuriyet'in ilanından itibaren yani 27 yıldır iktidarda bulunan Cumhuriyet Halk Partisi iktidarı son bulmuş, 7 Ocak 1946'da kurulmuş olan ve Celal Bayar liderliğindeki Demokrat Parti iktidar olmuş, yönetim değişikliği demokratik yolla gerçekleşmiştir. Ancak, dikkatli bir şekilde bakıldığında, iktidarı kaybeden CHP ile henüz iktidarı devralan DP arasında, özellikle Arap ve Orta Doğu politikalarında temel farklılığın olmadığı görülmüştür. Her ikisi de Türkiye'nin Arap dünyası ve Orta Doğu ile ilişkilerine büyük önem vermiştir. Sadece, iki partinin takip

7 Bilâl N. Şimşir, "Musul Sorunu ve Türkiye-İngiltere-İrak ilişkileri", *ATAM Dergisi*, Cilt:XXI, Sayı:63, Ankara 2005, s.889.

8 Bilâl N. Şimşir, a.g.m, s.891.

9 William H. Mc Neill, *Dünya Tarihi*, (Çev.: Alaaddin Şenel), Ankara 2006, s.700-702.

10 Mustafa Albayrak, "Uluslararası İmar ve Kalkınma Bankası'nın Hazırladığı İlk Rapor'un (1951) Demokrat Parti Hükümet Programlarına Etkileri", *ATAM Dergisi*, Cilt:XX, Sayı:58, Mart 2004, s.126-166.

etmiş olduğu politikalarında yöntem ve yaklaşım farkı gözlenmiştir. Bu yöntem ve yaklaşım farkı ise, Türkiye'nin Arap dünyası ve Orta Doğu ilişkilerinde köklü değişikliklere gitmesine neden olmuştur.¹¹

Menderes döneminden önce Türkiye, Orta Doğu'ya, Batı ittifakı ve Doğu-Batı blokları arasındaki mücadele açısından bakmıştır. Bu dönemdeki Türkiye'nin politikası ise Başbakan Menderes tarafından Hükümet Programı 29 Mayıs 1950'de TBMM'de sunulurken, *"Kendilerine sıkı dostluk rabitaları ile bağlı bulunduğumuz Yakın Şark devletleriyle daha sıkı münasebetler kurarak, bu bölgelerde adalet ve anlayış esaslarına dayanan samimi bir dostluk ve tesanüd (dayanışma) havası yaratmak lüzumunu duymaktayız. Kanaatimize göre, bu neticenin süratle elde edilmesi, yalnız bu bölgelerin değil, hatta Orta Şark memleketlerinin binnetice dünyanın emniyeti bakımından da büyük bir ehemmiyet arz etmektedir."*¹² şeklindeki ifadelerle ortaya konulmuştur.

Bu konuşması ile Adnan Menderes Arap dünyası ve Orta Doğu ile olan iyi ilişkiye veya yakın bağlara *"dünya güvenliği"* kavramı açısından baktığını ortaya koymuştur. Bu da Türkiye'nin bu bölgeye ilişkin politikasında yeni bir politik tercih olmuştur. Bir anlamda Demokrat Parti ile birlikte Türkiye Orta Doğu ve Arap dünya ile olan ilişkilerini *"ikili"* olmaktan çıkarmış, *"global"* bir çerçeve içerisine sokmuştur. Bu da Türkiye'yi Arap veya Orta Doğu ülkeleriyle olan ilişkilerinde *"hatalara"* değil, daha kötüsü *"çatışmalara"* doğru sürükleyecektir.¹³

Başbakan Menderes'in yapmış olduğu bu konuşmaya daha fazla açıklık ise Cumhurbaşkanı Celal Bayar tarafından getirilmiştir. Bayar, 1 Kasım 1950'de TBMM'deki açılış konuşmasında; *"Kuvvetli ve şerefli ordusu ile Türkiye'nin yalnız kendi emniyeti için değil, fakat doğu Akdeniz'in ve Orta Şark'ın sulh ve emniyeti için de mühim bir unsur olduğu, hür dünya devletleri tarafından da teslim edilmektedir."*¹⁴ ifadelerini kullanmış, Başbakan'dan sonra Cumhurbaşkanı da Türkiye'nin Orta Doğu politikasına sınır güvenliğinin ötesinde bir *"güvenlik"* kavramı sokmuş, bu güvenliğin sağlanmasında Türk ordusuna büyük görev atfetmiştir. Ayrıca, bu durumun hür dünya yani Batı bloğu tarafından da kabul edildiğini dile getirerek, Orta Doğu ile Batı bloğu arasında bir bağlantı kurmuştur.

Bu da, Türkiye'nin bölgeye yönelik politikasında son derece köklü bir değişikliktir. Ancak, Orta Doğu'daki Arap ülkelerinin o sırada içinde bulunduğu şartlar, Türkiye'nin yeni politikasına uygunluk taşımamaktaydı. Çünkü, Türkiye'nin yeni güvenlik algısında tehdit Sovyet Rusya iken, Orta Doğu'daki Arap devletlerin güvenlik konusu Batı karşıtı olmaktan ibaretti.¹⁵ Bu çelişkili ortamda Türkiye bir taraftan Batı Bloğu'na girmeyi hedef olarak ortaya koyarken, takip ettiği aktif politikayla, diğer bir taraftan da Orta Doğu'da Batı Bloğu'nun bir uzantısını oluşturmaya çalışmıştır.

Türkiye'nin hem Orta Doğu'ya, hem de Irak'a yönelik takip edeceği dış politikanın ipuçları kısa bir süre sonra 16 Eylül 1951'de yapılan ara seçim sonrasında kurulmuş olan II. Menderes Hükümeti'nin¹⁶ programında da yer almıştır. Hükümetin takip edeceği dış politikanın, daha ilk Hükümet programında ayrıntılı bir şekilde ortaya konulduğu, çeşitli zamanlarda ve son kez Dışişleri Bütçesi'nin görüşülmesi sırasında TBMM'nin büyük oranda destek vermiş olduğu istikâmette yürüyeceği dile getirilmiştir. Bu politika, *"Birleşmiş Milletler idealine samimiyetle bağlı bulunan Hükümetimiz, umumi bir müşterek emniyet sisteminin kuvvetle teşekkülüne kadar, ancak hür milletler cephesinde birbirini tamamlayacak ve arada gedik bırakmayacak mevzii emniyet anlaşmaları sayesinde tecavüzleri önlemek kabil*

11 Fahir Armaoğlu, "Arap Milliyetçiliğinin Gelişmesi...", s.159.

12 TBMM, *T.B.M.M. Tutanak Dergisi*, Dönem:IX, Toplantı:Oğ, Cilt: 1, Ankara 1950, s.31.; Kazım Öztürk, *Türkiye Cumhuriyeti Hükümetleri ve Programları*, İstanbul 1986, s.364.

13 Fahir Armaoğlu, a.g.b., s.160.

14 Kazım Öztürk, *Cumhurbaşkanlarının Türkiye Büyük Millet Meclisi'ni Açış Konuşmaları*, İstanbul 1959, s.364.

15 Fahir Armaoğlu, a.g.b., s.160-161.

16 09 Mart 1951-17 Mayıs 1954

olacağına inanmaktadır. Bir taraftan eski dostlarımız İngiltere ve Fransa ile aramızda mevcut ittifakımızı, diğer taraftan büyük dostumuz Birleşik Amerika ile her gün daha inkişaf eden samimi iş birliğimizin, dış siyasetimizin iki mühim mesnedi addetmekteyiz. Büyük küçük bütün komsularımızla ve yeryüzündeki bütün hür milletlerle karşılıklı iyi dostluk münâsebetleri tesis ve idamesine gayret eden Hükümetimiz, milletimizin her türlü tecavüzü önlemek hususundaki kati azim ve kararına imtisalen, Birleşmiş Milletlerde takibettiği dürüst ve tereddütsüz hareket hattıyla kendi kudreti dahilinde dünya sulhünün korunmasına hizmet ettiği kanâatindedir.”¹⁷ şeklindeki ifadelerle ortaya konulmuştur.

II. Menderes Hükümeti de üyesi olunan Birleşmiş Milletler’in politikalarına paralel politikalar takip edeceğini, Dünya’da ortak bir güvenlik sisteminin kurulmasına kadar, devletlerin birbiri ile ve ortak paktlar bağlamında güvenlik antlaşması imzalanabileceğini dile getirmiştir. Ayrıca, İngiltere, Fransa gibi eski dost ve müttefik devletlerle, “büyük dost ABD” ile ilişkilerin geliştirilmesine önem verileceği, bir dünya barışı için çalışılacağı üzerinde durulmuştur.

CHP Hükümetleri ve sonrasında iktidara gelen Menderes Hükümetleri, II. Dünya savaşı sonrasında takip edilen politika gereği, ABD önderliğinde 4 Nisan 1949’da oluşturulan NATO güvenlik şemsiyesi altına girerek, Sovyet Rusya’nın baskı ve tehdidinden korunmak istemiş, çaba harcamış, ancak bunda başarılı olamamıştır. Bu süreçte, Türkiye önce NATO üyeliğini garantilemek ve Orta Doğu’nun güvenliğini kendi güvenliği gibi gördüğü için, İngiltere liderliğindeki “Batı” adına bölgede kurulmaya çalışılan Orta Doğu Komutanlığı’na 1951 yılında dahil olmuştur. Ayrıca, yine bu bağlamda 1952 yılında Orta Doğu Savunma Örgütü’ne girmiştir.¹⁸ Ancak, SSCB’ne karşı, Orta Doğu’nun güvenliğini özellikle askerî güvenliğini merkeze alan bu girişimler başarısız olmuştur.

Türkiye, Sovyet tehdidini dengelemek, Orta Doğu’nun güvenliği sağlamak için bu dönemde aktif bir dış politika takip etmiştir. Bu kapsamda, 25 Haziran 1950’de Kore Savaşı’nın çıkmasının ardından, Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi’nin almış olduğu karara Türkiye de katılmış, Menderes Hükümeti Uzak Doğu’daki mücadeleden ABD’nin yanında yer almıştır. Mehmetçiğin burada göstermiş olduğu başarı Türkiye’nin NATO üyeliğini getirmiştir. O dönem için çok önemli görülen bu üyelik TBMM’de tarafından da 18 Şubat 1952’de onaylanmıştır.¹⁹

Türkiye’nin önem verdiği bu üyelik sürecinin tamamlanmasının ardından Türk dış politikasında köklü denilebilecek değişiklik yaşanmış, bu gelişme ile Türkiye’nin Batı’ya daha radikal bir şekilde bağlanması sonucu ortaya çıkmıştır. Bu durum ise, Türkiye’nin Orta Doğu politikasında yeni bir nitelik kazandırmıştır. Ayrıca, NATO üyesi olduktan sonraki süreçte Türkiye, NATO’ya girmesine karşı çıkan İngiltere’yi memnun etmek, Sovyet tehdidini karşı, Orta Doğu’da İngiltere ile gerçekleştirmek istediği politikaların başarılı olabilmesi için, Osmanlı Devleti’nin 29 Nisan 1916’da İngilizlere karşı Irak Cephesinde kazanmış olduğu Kütü’l-Ammâre Zaferi gündemden düşürülmüştür. İngiltere’nin böyle bir istekte bulunup bulunmadığı bilinmiyor, ancak NATO üyeliği sonrasında “eski ve vefakâr dost” İngiltere’yi gücendirmemek, Orta Doğu’da gerçekleştirilmek istenilen güvenlik paktını kurmak ve ilk başta Irak’ın desteğini sağlamak için, her yıl dönümünde Türk Ordusu tarafından kutlanan Kütü’l-Ammâre Zaferi’nin kutlanmasına son verildiği görülmüştür.

General Eisenhower 1953 yılında Başkanlığa seçildikten sonra, ABD’de Orta Doğu’nun güvenliği konusunda daha aktif bir rol oynamaya başlamıştır. Dışişleri Bakanı John Foster Dulles Orta Doğu bölgesini kapsayan bir savunma sisteminin kurulması amacıyla adı geçen bölgede bir tura çıkmıştır. 11-12 Mayıs 1953 Kahire ziyaretiyle başladığı turunu, Tel-Aviv,

¹⁷ İrfan Neziroğlu-Tuncer Yılmaz, *Hükümetler-Programları ve Genel Kurul Görüşmeleri Cilt:2 (22 Nisan 1950- 20 Kasım 1961)*, Ankara 2013, s. 928.

¹⁸ Aşşegül Sever, *Türkiye’nin Orta Doğu İlişkileri-Kavramsal ve Olgusal Bir Analiz*, İstanbul 2012, s.14.

¹⁹ *Milliyet Gazetesi*, 19 Şubat 1952, s.1.

Doğu Kudüs, Amman, Şam, Beyrut, Bağdat ve Riyad ziyaretleriyle sürdürmüştür. Hindistan ve Pakistan ziyaretlerinin ardından, Türk Hükümeti'nin daveti üzerine, Dulles 26 Mayıs 1953'te Ankara'ya gelmiştir.²⁰

Bu görüşmede; Başbakan Menderes, Süveyş Kanalı meselesinde, İngilizler açısından stratejik önemi olduğu için, İngiliz askerlerinin kanal bölgesinden çekilmemesi gerektiğini, Fransa'nın kuzey Afrika'daki varlığının NATO savunması için son derece önemli olduğunu, Orta Doğu'nun güvenliği konularında kraldan daha fazla kral taraftarı olmuş, ABD Dışişleri Bakanı'nı bile şaşkırtan şahinlikte söylem içerisine girmiştir.²¹ Orta Doğu Savunma Teşkilatı (MEDO) konusunda ise Menderes, Arap ülkelerini ortak savunma sistemine sokmak için çaba sarf edildiğini, bunda başarı elde edilemediğini, bu ülkeleri savunma sistemine sokmak için ısrarcı olunmaması gerektiğini, başlangıçta bu sisteme Pakistan'ın dahil edilebileceğini, Türkiye'nin sosyal ve siyasal istikrarı, Sovyet Rusya karşısındaki kararlı tutumu nedeniyle, Türkiye'nin bu konuda iskelet görevini üstlenebileceğini ifade etmiştir.²²

Dulles ise Süveyş Kanalı meselesinde Menderes ile aynı düşünmekle beraber, Mısır halkının arzusu hilafına bu bölgede tutunmaya çalışmanın yerinde olamayacağını savunmuş, MEDO konusunda Türkiye bir iskelet oluşturabilecek ise iskeletin etrafında etlerin de bulunmasının aynı şekilde önemli olduğunu, bu nedenle Arap devletlerinden vaz geçilmesi fikrini hayretle karşıladığını söylemiş, bu konulara ilişkin söylenenleri düşünceğini dile getirmiştir.²³ Aynı günün sonunda Cumhurbaşkanı Celal Bayar tarafından Dulles onuruna verilen yemekte bu konulara ilişkin görüşmeler devam etmiştir. Burada Celal Bayar ile John Foster Dulles arasında cereyan eden konuşmada Türk-İrak ilişkileri açısından dikkat çeken ifade yer almıştır. Dulles'in bir sorusu üzerine Cumhurbaşkanı Celal Bayar, Irak'ın diğer Arap ülkelerinden daha "güveniler" olduğunu söylemiştir. Bu nedenle, bu süreçte Türkiye'nin bu bölgeye yönelik politikalarında Irak'a biraz daha fazla güvendiği, dostluğuna daha fazla inandığı ifade edilebilir. Bunda da daha önceki dostluk ve saldırmazlık antlaşmalarının, iyi komşuluk ilişkilerinin etkili olduğu söylenebilir.

John Foster Dulles Türkiye'den ayrıldıktan sonra 1 Haziran 1953'te ABD'de yapmış olduğu konuşmada, "Bir Orta doğu Savunma Teşkilatı'nın kurulması hemen değil gelecekte ger gerçekleştirilecek bir ihtimal dahilindedir."²⁴ ifadelerine yer vererek, Türkiye'nin Sovyet Rusya tehdidine karşı Orta Doğu'da gerçekleştirmek istediği ortak savunma sisteminin ya da paktın kısa sürede gerçekleşmeyeceğini ortaya koymuştur. ABD'nin bu konuda adım atmakta acele etmemesi ve çekimser kalması üzerine, Başbakan Menderes bu işi başlatma noktasında kararlı olduğu için, NATO bünyesinde Orta Doğu konusunda Türkiye, ABD, İngiltere ve Fransa arasında bir savunma paketi kurulması gerektiğini dile getirmiştir.²⁵

Türkiye bu isteğine ve girişimine destek bulamamıştır. Bunun üzerine Türkiye, eskiden olduğu gibi, "ikili" yola gitmek zorunda kalmıştır. Bunda ABD Dışişleri Bakanı'nın 9 Temmuz 1953'te yapmış olduğu, Türklerin bölgeye ilişkin düşündükleri ittifakın mümkün olmadığı, bunun yerine ilk önce Orta Doğu'da ikili antlaşmaları gerçekleşmenin daha tercih edilir şey olduğunu açıklaması etkili olmuştur.²⁶

Menderes Hükümeti, ABD, İngiltere ve Fransa ile Sovyetler Birliği tehdidine ve yayılmasına karşı bir savunma sistemi kuramayınca, gündemine ABD'nin de destek vermiş olduğu Türkiye-İrak-Pakistan Savunma Pakti'nı almıştır. Bu konu, Cumhurbaşkanı Celal

20 Fahir Armaoğlu, a.g.b., s.167-168.

21 İlder Türkmen, a.g.e., s.17.

22 *Foreign Relations of the United States, 1952-1954, IX: The Near and Middle East (in two parts), Part I, U.S. Government Printing Office, Washington 1986, p.143-144.*

23 Fahir Armaoğlu, a.g.b., s.168.

24 *Foreign Relations of the United States, 1952-1954...*, p.379-386.

25 Fahir Armaoğlu, a.g.b., s.169.

26 *Foreign Relations of the United States, 1952-1954...*, p.395.

Bayar'ın 27 Ocak-27 Şubat 1954 tarihleri arasında ABD'ye yapmış olduğu ziyaret sırasın da gündemi oluşturan önemli konulardan biri olmuştur. Bu görüşme sırasında Türkiye, Irak ve Pakistan arasında bir savunma paktı projesi hakkında ABD'nin yapacağı askerî yardımı da içeren bu mahiyette bir paktın hazırlıkları büyük bir ilerleme kaydetmiştir.²⁷ Ancak, Celal Bayar'ın bir ay sürmüş olan Amerika Birleşik Devletleri ziyareti sırasında, gündemde olan Türkiye-İrak-Pakistan yakınlaşması, İsrail tarafından endişeyle karşılanmış, Türkiye ve Türk yetkililer bu endişenin giderilmesi için gayret göstermiştir.

ABD'nin de benimsemiş ve destek vermiş olduğu bu yeni politika, savunma paktı projesi bağlamında Türkiye ile Pakistan arasındaki "*Dostane İşbirliği Antlaşması*" 2 Nisan 1954'te imzalanmıştır.²⁸ Bunun hemen ardından ABD ile Pakistan "*Karşılıklı Savunma İçin Yardım Antlaşması*" imzalamıştır. Bu gelişmelerle Türkiye, Orta Doğu'ya açılma, güvenlik oluşturma ve kuzey zinciri oluşturma politikaları kapsamında halkı Müslüman olan Pakistan ile ilk adım atılmıştır.

B- III. ve IV. MENDERES HÜKÜMETİ DÖNEMİ TÜRKİYE-IRAK İLİŞKİLERİ (1954-1957)

II. Demokrat Parti Hükümeti'nin görev süresi sona erdikten sonra, Türkiye'de 2 Mayıs 1954'te yeniden seçime gidilmiştir. Toplam seçmenin %88.6'sının sandık başına gittiği bu seçimde Demokrat Parti oyların %57'sini, CHP %36'sını almıştır. Kullanılan seçim sistemi ve çoğunlukçu anlayış gereği, %57 oy alan DP milletvekilliklerinin %93'ünü yani 503'ünü, %35 oy alan CHP ise milletvekilliklerinin %5.5'ini yani 31'ini almıştır.²⁹ Böylece, Demokrat Parti toplam oyların yarısından fazlasını almış, hatta millî iradenin hâkimiyeti adına gidebilecekleri yolun sınırını da son safhaya çıkarmış olmanın da güveni ile çalışmalarına hız verecektir.

1954 Genel Seçimleri'nden sonra, hükümeti kurma görevi Cumhurbaşkanı Celal Bayar tarafından yine Adnan Menderes'e verilmiştir. Menderes yapmış olduğu hazırlık çalışmasından sonra, III. Menderes Hükümeti'ni 17 Mayıs 1954'te kurmuştur. Kurulan yeni Hükümetin programı 24 Mayıs 1954'te TBMM'nde Başbakan Adnan Menderes tarafından okunmuştur. Bu hükümet programında takip edilecek dış politika ilkeleri; "*Dünya sulhünü ve medeniyetini tehdit eden umumi tehlike karşısında, bunu karşılayacak kudrette ve gediksiz bir emniyet sistemi veya birbirini tamamlayacak emniyet sistemleri kurmak, sulh ve hürriyet aşığı bütün milletler gibi bizim de başlıca gayemizdir... Bugün yalnız dost müttefiklerimiz değil, iyi niyet sahibi ve sulh ve hürriyet taraftarı bütün milletler bizim dört yıldan beri takibettiğimiz azimli realist yapıcı siyâsetimizi anlamakta, bize itimat etmektedirler. Bunun neticesi olarak Türkiye artık yalnız degildir, onun samimi ve kuvvetli dostları ve müttefikleri vardır. Onun işbirliği aranmakta ve dünya sulhünün baslıca istinatgâhlarından biri olmak itibariyle ona yardım edilmektedir. Memleketimize bugünün en kuvvetli müsterek emniyet sistemi içinde şerefli bir mevki teminine muvaffak olan, ona bütün dünyada büyük bir itibar ve muhabbet sağlıyan dört yıllık dış siyâsetimizi, bundan sonra da, faaliyetlerimizi imkânlarımız nispetinde artırarak, takib edeceğiz...*"³⁰ şeklinde ortaya konulmuştur.

Bu anlayış içerisinde özellikle ABD, İngiltere ve Fransa ile olan ilişkilerin geliştirilmesi amaçlanmış, "*Müsterek emniyet meselesinden bahsederken, bu hususta şimdiki kadar maddi ve mânevi büyük fedakârlıklar yapmış ve yapmakta olan Birleşik Amerika'ya karşı şükran ve muhabbetlerimizi ifade etmek ve karşılıklı itimat ve görüş birliğine dayanan bu münasebetlerin her gün daha kuvvetli inkişafından duyduğumuz bahtiyarlığı belirtmek isteriz...Dost Amerika Birleşik Devletleri Hükümetinin ve halkının Saym Reiscumhurumuza*

27 <http://ayintarihi.com/> 10 Ocak 1954/14.03.2018.

28 *Ayın Tarihi*, Nisan 1954, Sayı:245, s.35-47.

29 Cezmi Eraslan, a.g.b., s.560.

30 TBMM, *T.B.M.M. Zabıt Ceridesi*, Devre:X, İctima:F, Cilt: 1, Ankara 1954, s.33; İrfan Neziroğlu-Tuncer Yılmaz, a.g.e., s.1027-1028.

son seyahatlerinde göstermiş oldukları samimî ve sıcak kabul Türk milletini minnettar bırakmıştır... Eski ve vefakâr mütteliklerimiz Fransa ve İngiltere ile her sahada yapmakta olduğumuz iş; birliğin her an daha kuvvetlendiğini söylemekle de büyük bir memnuluk duymaktayız.”³¹ denilmiştir.

Yeni kurulan Hükümet Programında, “NATO Teskilâtı içinde, müsterek dünya emniyetinin sağlanması hususundaki faaliyetimizi devam ettirirken, diğer taraftan da cihan sulhünün yeni tertiplerle temin ve takviyesi hususunda çalışmaktan geri”³² durulmayacağı, eski ve vefakâr dost Fransa ve İngiltere ile her sahada yapmakta oldukları iş birliğinin sürekli kuvvetlendiği ve kuvvetleneceği dile getirildiği için, yeni dönemde Menderes Hükümeti bir önceki hükümet döneminde başlamış, devam etme olan dış politikasına kaldığı yerden devam etmiştir. Bu yüzden Menderes Hükümeti NATO dışında, bölgesel pakt kurma politikasına hız ve destek vermiştir. Bu bağlamda, Sovyet tehdidine karşı Orta Doğu’da söz edilen ortak savunma sistemi Türkiye’nin dış politika gündeminin ilk sırasına yerleştiği söylenebilir.

İngiltere de Orta Doğu’daki çıkarlarını koruma politikası gereği Süveyş Kanalı sorununda Mısır ile bir uzlaşmaya doğru gitmiş, antlaşma 19 Ekim 1954’te imzalanmış³³, Türkiye bu gelişmelerden son derece memnun olmuş, Türkiye ile Mısır arasında dostluk rüzgârları esmiştir. Bu dostluk rüzgârları, Türkiye ile Irak arasında da kendini göstermiştir. Demokrat Parti’nin iktidara gelmesinin ardından, özellikle de 1953 yılından sonra Türkiye’deki Menderes Hükümeti ile Irak’taki Nuri Paşa Hükümeti arasında bir yakınlaşma meydana gelmiştir. Bu nedenle, ilk defa 1954 yılında Kerkük’e Türkiye’den bir Türk Heyeti uğramış ve oradaki Türkleri ümitlendirmiştir.³⁴ İşte tam da bu noktada Türkiye-İrak arasında Orta Doğu’da yeni bir savunma sisteminin hazırlıkları olumlu sonuçlar vermeye başlamıştır.

Türkiye ile Irak arasında Eylül 1954’te başlamış olan temaslar, Irak Başbakanı General Nuri el-Said’in 9-19 Ekim 1954 tarihleri arasında Türkiye’ye yaptığı ziyaret ile gelişme göstermiştir. Bu ziyaret sonrasında yapılan resmî tebliğde; tartışmaların her iki ülkeyi de ilgilendiren geniş çapta siyasî ve ekonomik meseleleri kapsadığı, Türkiye ve Irak’ın Birleşmiş Milletler prensiplerine dayanarak her hangi bir saldırmazlık tehdidini karşı koymak üzere, Yakın Doğu’da bir güvenlik teşkilatı kurma konusunda anlaşmaya vardıkları dile getirilmiştir.³⁵ Ayrıca, Başbakan Adnan Menderes, Türkiye’nin Arap ülkelerinin haklı çıkarlarına karşı olacak bir politika takip etmeyeceğine ilişkin güvence vermiştir.

Görüşmelerden sonra açıklanan bu bildiri, hem Mısır’da, hem de Arap dünyasında büyük bir yankı oluşturmamıştır. Türkiye-Mısır ilişkilerinde gelişme kaydedildiğinden, Türk-İrak Antlaşması iki devlet arasında imzalanan “iki taraflı” bir antlaşma olarak kabul edilmiştir. Ancak, Türkiye ve Irak bu savunma teşkilatına diğer ülkelerin girmesini istediğinde, Orta Doğu’da yeni bir krizin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bun da hem bölge ülkelerinin, hem de İsrail’in güvenliği politikasını merkeze alan ABD gibi ülkelerin İsrail’in endişelerini dikkate almasının da etkisinin olduğu görülmüştür.

Bu krizin çıkmasında ve derinleşmesinde Başbakan Adnan Menderes ve Dışişleri Bakanı Fuad Köprülü’nün 6-14 Ocak 1955’de yaptığı Bağdat ziyareti ve sonrasında yapılan açıklamaların etkili olduğu söylenilebilir. Bağdat’ta yapılan müzakereler sonrasında 12 Ocak 1955’de yayınlanan ortak bildiri; “Türkiye ve Irak, Orta Doğu’da istikrar ve güvenliğin sağlanması ve yaygınlaştırılması konusunda işbirliği için bir an önce bir antlaşma imzalanmasına karar vermişlerdir... Bu sebeple aynı fikirde olan diğer devletlerin coğrafi mevkilerini ve ellerinde bulunan imkânları göz önüne alarak bu antlaşmaya katılmalarının

31 TBMM, a.g.e., s.33.

32 TBMM, a.g.e., s.33

33 *American Foreign Policy, 1950-1955-Basic Documents, II*, Washington 1957, p.2223-2226.

34 Mehmet Gönülöb, *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1995)*, Ankara 1996, s. 154.

35 Fahri Armaoğlu, a.g.b., s.168; “Orta Doğu Pakti Hazırlanıyor”, *Milliyet Gazetesi*, 19 Ekim 1954, s.1, 7.

faydalı ve gerekli olduğunu düşünmektedirler. Netice itibarıyla antlaşma tanzim edilmeden önce Türkiye ve Irak onlarla birlikte hareket etmek arzusunda olduklarını ifade eden devletlerle yakın temas içinde bulunacaklardır... ”³⁶ ifadelerine yer verilmiştir. Böylece, Türkiye ve Irak Orta Doğu’da ortak bir güvenlik sistemi oluşturmak amacıyla ikili antlaşma imzalayacaklarını açıklamışlar, bu konuda da diğer bölge ülkelerini birlikteliğe davet etmişlerdir. Ancak, Türkiye ve Irak’ın bu daveti diğer Orta Doğu veya Arap ülkeleri tarafında karşılık bulmayacaktır.

Türkiye Başbakanı Adnan Menderes, Bağdat’tan ayrılmadan önce verdiği demeçte, özellikle Mısır ve genel olarak da Arap ülkelerinin kaygı ve şüphelerini gidermek amacıyla, *“İşbirliğimizi kurarken ne Türkiye, ne de Irak kendisi için maddî ve manevî bir menfaat sağlamak veya her hangi bir üstünlük kurma düşüncesinde değildi.”* diyerek, Türkiye ve Irak’ın sadece ve sadece ortak güvenlik sistemi kurulması hedefiyle hareket ettiklerini anlatma gayreti içerisine girmiş, diğer Orta Doğu ülkelerini bu konuda ikna etmeye çalışmıştır. Türk heyeti Bağdat’tan ayrıldıktan sonra Şam ve Beyrut’u 14 ve 15 Ocak 1955 tarihlerinde ziyaret etmiş, adı geçen ülkelerin gerçekleştirilmek istenilen güvenlik sistemine katılması sağlanmak istenmiş, ancak bunda başarılı olunamamıştır.

Türkiye’nin veya Menderes Hükümeti’nin bu konuda başarısız olmasının nedeni, Başbakan Adnan Menderes ve Dışişleri Bakanı Fuad Köprülü’nün yapacağı İtalya ziyareti öncesinde aslında İtalya basını tarafından dile getirilmiştir. *“Ankara hükümeti gayet faal bir dış politika takip etmektedir. Irak ile varılan son anlaşma, Irak’ın, Sovyetler Birliği ile münasebetlerini kesmeye gidecek derecede katıyetle batılların safında cephe aldığını ispat etmektedir...Türkiye daha umumî olarak, hem batıya (Balkan Paketi, batı Avrupa Birliği, Nato) ve hem de güney doğuya Irak, Pakistan, vesaire) bakmaktadır.”³⁷* denilerek, Irak ile yapılan antlaşmanın sadece Irak ile yapılan bir antlaşmadan ibaret olmadığı ifade edilmiştir. Bu yüzden, Sovyetler Birliği’nin Arap coğrafyasındaki etkinliği, kurmak istediği yönetim biçimleri dikkate alındığında, bazı Arap ülkelerinin bu ülkeden bağımsız hareket edemedikleri söylenebilir. Bunların da ikili antlaşmanın bir pakt sistemine dönüşmesini engellediği söylenebilir.

Ayrıca, İsrail Başvekili Moşe Şaret’in, *“Orta Doğu’da İsrail’in iştiraki olmadan meydana gelen tedafü mahiyetteki anlaşmalar, bu bölgede siyasî ve askerî muvazeneyi “İsrail’in aleyhine olarak bozmaktadır.”³⁸* demesi, ABD-İsrail çizgisinden bağımsız hareket edemeyen Arap ve diğer ülkelerin bu antlaşmaya endişe ile bakmasına neden olduğu, mesafeli durduğu, taraf olmak istemediği söylenebilir.

Bu tepkiler, endişeler ve mesafeli duruşlar ortamında, Türk-İrak işbirliğine en şiddetli tepki ise Mısır’dan gelmiştir. Mısır bu işbirliğini ve ortaya çıkacak pakti *“Arap dünyasının birliğine karşı ciddi bir darbe”* olarak düşünmüş, Başbakan Abdünnâsır’ın Arap dünyasını Mısır’ın liderliği altında birleştirme tasarısı etkili olmuştur. Ancak, 3-6 Şubat 1955’te Kahire’de yapılan Arap Birliği toplantısında Lübnan ve Ürdün gibi ülkeler, Türkiye-İrak işbirliğini desteklememişler, Mısır’ın istediğini de yapmamışlardır. Bu durum, Türkiye-İrak işbirliğine Mısır’ın tepkisini daha da şiddetlendirmiştir.

Türkiye ve Irak bu tepkilere, endişelere ve mesafeli duruşlara aldırılmadan 24 Şubat 1955’te *“Bağdat Pakti”*ni imza etmişlerdir.³⁹ İki devlet arasında *“güvenlik ve savunma”* konusunda işbirliği yapılmasını öngören sekiz maddelik ve beşer yıllık sürelerle yenilenmek üzere yapılan bu antlaşmaya göre; iki devlet birbirinin içişlerine karışmayacak ve aralarında meydana gelecek anlaşmazlıkları barış yolu ile çözecekler, antlaşma, Arap Birliği üyesi

36 *Ayın Tarihi*, Ocak 1955, Sayı:254, s.114-115.

37 <http://ayintarihi.com/31> Ocak 1955/14.03.2018.

38 <http://ayintarihi.com/26> Ocak 1955/14.03.2018.

39 *Zafer Gazetesi*, 25 Şubat 1955, s.1.

devletlere, bölgenin güvenliği ile faal olarak ilgili ve taraflarca kesin olarak tanınan her hangi bir devlete açık bulunacaktı.⁴⁰

Bağdat Paketi'nin imzalanmasının ardından imzalan antlaşma ertesi gün TBMM Dışişleri Komisyonu'nda görüşülmeye başlanmıştır. Bu görüşme sırasında o sırada Musul petrollerinden alınması gereken %10'luk kâr payı ve ödemesi yapılmayan, hatta dönemin basınında yer alan ifadeyle 100 milyon lirayı bulan Türkiye'nin alacağı meselesi Başbakan Adnan Menderes'e sorulmuştur. Başbakan Menderes gülümseyerek, "Terazinin bir gözüne Irak'ın dostluğunu, diğer gözüne de alacağımızı koyuyoruz"⁴¹ diyerek, bir anlamda Irak'ın dostluğu ve gerçekleştirilen pakt için petrol gelirleri konusunda fazla ısrar edilmediğini ifade etmiştir. Ancak, Başbakan'ın bu şekilde bir tavır içerisine girmesine karşın, Türkiye Cumhuriyeti Devleti Irak petrollerinden alacağını Bütçe Gelirler Kalemine yazmaya devam edecektir.

Türkiye, 1955 yılından itibaren dış politikasında ağırlığı verdiği NATO ve Orta Doğu'ya verdiği için, ilk sonucu Orta Doğu'da elde etmiştir. Ancak, Bağdat Paketi'nin imzalanması, diğer Arap ülkeleri tarafından tepkiyle karşılanmış, Mısır ile Suriye, Irak'ı dışarıda bırakacak şekilde işbirliği yapma konusunda anlaşmışlardır. Suudi Arabistan da bunlara katılmış, bu nedenle Bağdat Paketi'nin genişletilmesi kararlaştırılmıştır.⁴²

Orta Doğu'da böyle bir paktın kurulmasını en fazla isteyen, hatta bu bağlamda Türkiye'nin NATO'ya dahil olmasını engellemeye çalışan İngiltere 4 Nisan 1955'te Bağdat Paketi'ne üye olmuştur. Bu üyelik, paktı bir batı girişimi haline getirmiştir. Ayrıca, 1930 İttifak Antlaşması'nın yerine geçecek özel bir antlaşma imzalamış, Orta Doğu'daki çıkarlarını koruma imkanı elde etmiştir. Daha sonra, Pakistan 23 Eylül 1955'te, İran 3 Kasım 1955'te Bağdat Paketi'ne dahil olmuşlardır.⁴³ Bu ülkelerin katılımıyla üye sayısı 5'e ulaşmış, Arap devletlerinin karşı koymasına rağmen oluşturulmuş ve gelişmiştir. Ürdün'ün Bağdat Paketi'ne katılması halinde, diğer Arap ülkelerinin de pakta gireceğini düşünen Irak ve İngiltere, bu ülkenin pakta katılması için fazlaca çaba harcamıştır. Ancak, bunda başarı sağlanamamıştır.⁴⁴ Arap devletlerindeki tepkileri dikkate alan ABD pakta dahil olmamıştır. Buna karşın ABD, pakta üye devletlere askerî ve teknik yardım yapmaya devam edeceğini ve ortaklaşa yapacakları ekonomik girişimleri destekleyeceğini, paktın organlarında faal rol oynayacağını açıklamıştır.

Sovyetler Birliği'nin tehdidine ve yayılmasına karşı NATO ile SEATO'yu birleştiren Bağdat Paketi'nin kurulması, hem Türk-Sovyet ilişkilerini gerginleştirmiş, hem de Arap devletleri ile olan ilişkileri olumsuz etkilemiştir. Hatta, bu ülkelerin bazıları kendi aralarında ikili antlaşmalar yapmışlardır. Ayrıca, İsrail bu durumdan hiç memnun olmamıştır. Bu gelişmelerden sadece ve sadece Türkiye-İrak ilişkileri zarar görmüştür. Yani, Türkiye yapmış olduğu çalışma ile halk diliyle ifade edildiğinde "ne İsa'ya ne de Musa'ya" yaranamamıştır. Bu da "İsrail'i tanıyan", "Batı Bloğu'nda yer alan ve Orta Doğu'da onlarla birlikte çalışmalar yapan" ülke olarak algılanan Türkiye'nin ilerleyen süreçte Orta Doğu'da ve İslam dünyasında güven kaybetmesine neden olmuştur.

Bu güven kaybının yaşandığı süreçte Türkiye'de hükümet değişikliği yaşanmış, IV. Menderes Hükümeti kurulmuştur. Menderes yeni Hükümeti 25 gün içerisinde kurmuştur. IV. Menderes Hükümeti'nin programı 14.12.1955'te TBMM'de Başbakan Adnan Menderes tarafından okunmuştur. Daha önceki Hükümet programlarına göre çok kısa olan bu programda yeni Menderes Hükümeti'nin dış politika ilkeleri ve özellikle Irak'a ilişkin politika

40 İsmail Soysal, *Türkiye'nin Siyasal Bağlıları, (1945-1990)*, Cilt:II, Ankara 1991, s.501-503. Ayrıca, bu konu hakkında daha geniş bilgi için bkz.: Ömer Osman Umar, *Bağdat Paketi*, Ankara 2013.

41 Feridun Cemal Erkin, *Dışişlerinde 34 Yıl, Anılar-Yorumlar*, Ankara 1987, s. 173.

42 Rifat Uçarol, *a.g.e.*, s. 589.

43 Ömer Kürkçüoğlu, *Türkiye'nin Arap Orta Doğusu'na Karşı Politikası (1945-1970)*, Ankara 1972, s.64-66.

44 Sabit Duman, "Ortadoğu Krizleri ve Türkiye", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Sayı:35-36, Ankara 2005, s.317.

ortaya konulmuştur. Bu programda, “...*Harici siyâsetimiz şimdiye kadar olduğu gibi bundan sonra da müşterek emniyet ve topyekün sulh esaslarına istinad edecektir. Sulh ve emniyet cephesinin müdâfâasını sağlamak üzere dahil bulunduğumuz ve kurduğumuz mıntıkavi müsterek müdafaa paktlarının gittikçe daha kuvvet bulmasına matuf gayretlerimize hızla devam edeceğiz. Bu maksatla bir yandan Birleşmiş Milletlerdeki yapıcı fâaliyetlerimize devam ederken diğer taraftan da, kurucularından bulunduğumuz Balkan Paktı ile Bağdat Anlaşmasının her an biraz daha inkişafına çalışacağız.*”⁴⁵ denilmiştir.

Bir anlamda, önceki hükümet programında dile getirilen ifadeler, benzer şekilde yeniden tekrar edilmiştir. Yani, IV. Menderes Hükümeti hem bağlı bulunduğu uluslararası kuruluşlar aracılığı ile dünya savunma sistemine ve barışına hizmet etmeye çalışırken, hem de bölgesel paktlar yoluyla kendini koruma politikası takip edeceğini, kurucusu olduğu paktlardaki sorumluluklarını yerine getireceğini, savunma paktlarının güçlenmesi için çaba harcayacağını beyan etmiştir.

Bu dış politika ilkeleri ile hareket edeceğini ortaya koyan Menderes Hükümeti, Orta Doğu ve Irak politikasını da bu anlayış doğrultusunda şekillendirmiştir. Ayrıca, “...*Asya-Amerika Camiası içinde alacağımız mevkiin icaplarını imkânlarımız nispetinde ve samimi surette yerine getirmeye çalışmaktayız. Bir taraftan bu vazifeyi yaparken diğer taraftan da öteden beri ehemmiyetli bir uzvu bulunduğumuz Arap Camiası içindeki rolümüzün daima daha kuvvetli bir şekilde devamına ihtimam etmekteyiz. İşte bu suretle, dış siyâsetimiz, Dünya sulhünün menfâatine olarak Avrupa ile Asya ve Amerika arasında telif edici ve uzlaştırıcı bir hüviyet arz etmekte bulunuyor.*”⁴⁶ denilerek, Türkiye'nin Arap Dünyası içindeki rolünü kuvvetlendirmek için çalışmalar yapılacağı dile getirilmiştir. Bir anlamda Türkiye'nin komşusu olduğu Irak ile de olan ilişkilerin geliştirileceği ve Irak'ta daha fazla etkin olunacağı ifade edilmiştir. Ancak, ileride özellikle Irak'ta yaşananlar ve Türkmenlere karşı takınılan tavır dikkate alındığında, Orta Doğu'ya ve Arap dünyasına yönelik dile getirilen etkin bir politikanın varlığı tartışılır nitelikte olmuştur.

A- V. MENDERES HÜKÜMETİ DÖNEMİ TÜRKİYE-IRAK İLİŞKİLERİ (1957-1960)

TBMM'nin erken genel seçimlerin 27 Ekim 1957'de yapılmasına ilişkin kararı üzerine, Türkiye'de ilk erken genel seçimler yapılmıştır. Bu seçimlere girerken seçim kanununda yapılan değişikliklerle muhalefet partilerinin ortak hareket etmesi, aday göstermeyi engelleyecek sınırlamalar yapılmıştır. Bu sınırlamalarla yapılan seçimde DP %47.8, CHP %41, CMP %7.1, HP %3.9 ve diğerleri %0.2 oranında oy almışlardır. 1950 ve 54 seçimlerinden büyük bir zaferle çıkan Demokrat Parti 1957'de oylarını düşürse de tek başına iktidar olmayı başarmıştır. Bu sonuçların ardından, Cumhurbaşkanı Celal Bayar, Hükümeti kurma görevini yeniden Başbakan Adnan Menderes'e vermiştir.

V. Menderes Hükümeti'nin programı Başbakan Adnan Menderes tarafından 4 Aralık 1957'de TBMM'de okunmuştur. Bu programda, Türkiye'nin dış politikasının başlıca amacının; “...*bütün dünyada ve bulunduğu mıntakada sulh ve sükûn içinde yaşamayı temin etmek için kendisi gibi düşünen hür milletler camiası içinde bütün mevcudiyetiyle çalışmaktan ibaret...*”⁴⁷ olduğu dile getirilmiştir.

Bu genel amaç ve ilkelerin ardından, Türkiye'nin Orta Doğu'ya, o günkü ifadeyle Orta Şark'a yönelik takip edeceği politikanın ipuçlarına yer verilmiştir. Bu bağlamda; Orta Doğu'da emniyet ve huzuru sağlamak için oluşturulmuş Bağdat Paktı'nın ümitleri boşa çıkarmadığı dile getirilmiştir. Bu paktın kuruluş amacını daha iyi yerine getirebilmesi noktasında

45 TBMM, *T.B.M.M. Zabıt Ceridesi*, Devre:X, İctima:2, Cilt: 3, Ankara 1955, s. 254.; İrfan Neziroğlu-Tuncer Yılmaz, a.g.e., s.1092.

46 TBMM, a.g.e., s. 254.; İrfan Neziroğlu-Tuncer Yılmaz, a.g.e., s.1092-1093.

47 TBMM, *T.B.M.M. Zabıt Ceridesi*, Dönem:11, Cilt:1 İnikat:10, Ankara 1957, s.63.;İrfan Neziroğlu-Tuncer Yılmaz, a.g.e., s.1208.

üye devletlerin ve ABD'nin bu oluşumu desteklemesi, kuvvetlendirmesi gerektiği ifade edilmiştir. "Orta-Şark'ta cereyan eden hâdiseler, herhangi iki Devlet arasında, meselâ; Türkiye ile Suriye arasında bir mesele değil, Orta-Şark bölgesinde temerküz ve tekasüf eden ve iki blok arasındaki büyük mücadelenin bir safhası ve tezahüründen ibarettir."⁴⁸ İbareleryle, Orta Doğu'da meydana gelen olayların, Soğuk Savaş döneminde yaşanan ABD-SSCB rekabetinin bu bölgeye ve bölge ülkelerine yansımaları olarak değerlendirilmiştir.

Türkiye'nin Arap milletlerini kardeş saydığı, Arap milletlerinin her birinin hürriyet ve istiklâllerine sahip olarak, refah ve barışa kavuşmaları Türkiye'nin en önemli isteği, millî varlığı için de bunun bir teminat olduğu dile getirilmiştir. Orta Doğu'nun dışından veya bölge dışı bir devletin Orta-Şark'ta emniyet ve istikrarı esaslı olarak tehlikeye düşürecek şekilde üsler kurmak istemesi ve bunda başarılı olmuş gibi görünmesi, yalnız Orta Doğu devletlerini değil, dünya barışını korumak için hareket eden diğer bütün ülkeleri de haklı olarak endişeye sevk ettiği ifade edilmiştir. Türkiye'nin bunu karşısında olacağı, yaşananları yakından takip edeceği, her kese ve her platformda uyarılarını yapacağı dile getirilmiştir. Ayrıca, Orta Doğu'daki huzursuzlukların kaynağının Filistin-İsrail arasındaki uzmanlaşmadan kaynaklandığı, bu sorunun Birleşmiş Milletler kararları çerçevesinde çözülmesi gerektiği beyan edilmiştir.

Bir anlamda; V. Menderes Hükümet Programı'nda bir taraftan kardeş olarak görülen Araplarla ve Arap ülkeleriyle ilişkilerin geliştirilmesi öncelikli hale gerilmiş, Filistin- İsrail uyumsuzluğunda doğrudan taraf olunmamış, çözümün BM'nin kararlarına uyularak sağlanması istenilmiştir. Bu politik yaklaşımın Türkiye-İrak ilişkilerinde de kendini göstereceği dile getirilmiştir. Orta Doğu'ya ve Arap dünyasına yönelik bu politikanın ilk uygulama laboratuvarı Irak olmuştur.

1958 yılına gelindiğinde, Orta Doğu'da, Arap Dünyasında meydana gelen ve Türkiye-İrak ilişkilerini yakından ilgilendiren gelişme Irak'ta krallık rejiminin yıkılması olmuştur. Bağdat Pakti üyelerinin 14-17 Temmuz 1958'de İstanbul'da bir toplantı yapmaları planlanmış ve toplantıya, Irak Kralı II. Faysal ve Başbakan Nuri Said Paşa'nın katılmasının beklendiği gün, yani 14 Temmuz 1958'de Arap Birliği politikası kapsamında Mısır tarafından desteklenen General Abdülkerim Kâsım Irak'ta darbe yapmıştır. Yapılan darbe sırasında, Kral II. Faysal, Veliahd Prens Abdülillah ve Başbakan Nuri Said Paşa linç edilerek öldürülmüş, cesetleri arabalarla bir süre sokaklarda sürüklenmiş ve sonrasında Adalet Sarayı'nın kapısına asılmışlardır.⁴⁹

Çok fazla da öngörülmeyen bu gelişmeler karşısında Bağdat Pakti'nin Irak dışındaki üyeleri 14 Temmuz 1958'de Ankara'da bir durum değerlendirmesi yapmışlar, yayınladıkları ortak bildiri ile darbeyi ve yaşananları kınamışlardır. Bu askerî darbe "müttefik bir memlekete hariçten mülhem olan yıkıcı bir faaliyet olarak..."⁵⁰ ifade edilmiştir. Pakt'tan bağımsız olarak Türk Hükümeti 14 Temmuz 1958'de ihtilalcilere bir telgraf çekerek, olaylar sırasında büyük zarar gören Türk Şehitliği'nin onarılmasından başka, Irak'ın sınır komutanı çağrılmış ve kendisinden gelişmeler hakkında bilgi istenmiştir.⁵¹ Ayrıca, Türkiye yaşanan gelişmelere en sert tepkiyi veren ülke olmuş, Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu 19 Temmuz 1958'de Daily Mail Gazetesi'ne yaptığı açıklamada; bu darbeyi yapanları "siyaset eşkiyaları" olarak nitelendirmiştir.⁵²

Türkiye, Suûdî Arabistan ve Ürdün'ün istekleri doğrultusunda, Irak'a müdahale etmek istemiştir. Ancak, bunun gerçekleşmesi için ABD'nin kendisini hem maddî, hem de manevî

48 TBMM, a.g.e., s.62.; İrfan Neziroğlu-Tuncer Yılmaz, a.g.e., s.1207-1208.

49 *Ulus Gazetesi*, 15 Temmuz 1958, s.1.

50 *Zafer Gazetesi*, 18 Temmuz 1958, s.1.

51 Mustafa Albayrak, "Türkiye'nin Ortadoğu Politikaları (1920-1960)", *Orta Doğu Araştırmaları Dergisi*, Cilt:III, Sayı:2, Elazığ 2005, s.49.

52 Mustafa Albayrak, a.g.m., s.49. Ayrıca, bu süreçte Irak ve Orta Doğu'da yaşananlar hakkında daha geniş bilgi için bkz.: Haluk Ülman, "Orta Doğu Buhranı", *Ankara Üniversitesi, SBF Dergisi*, Cilt:XIII, Sayı:4, Ankara 1958.

açından desteklemesini istemiştir. Türkiye'nin Irak'a müdahale edeceği haberlerinin yaygınlaşması üzerine, Sovyetler Birliği hemen harekete geçerek, General Abdülkerim Kâsım'ı desteklemiştir. Ayrıca, 24 Temmuz 1958'de Türkiye'ye bir muhtıra vermişler ve Türkiye'yi sert bir şekilde uyarılmışlardır.⁵³ Bu muhtıra ile bölgede silahlı bir çatışmanın getireceği "ağır sorumluluklar" konusunda Türkiye'yi uyarılmışlardır.

Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin Türkiye, İngiltere ve AB'ye karşı tehditkâr bir tavır takınması üzerine, ABD Dışişleri Bakanı Dulles kendi yetkisini kullanarak Türkiye, İran ve Pakistan'a kadar uzanan yaklaşık 3000 millik bölgenin savunma garantisini vermiştir. ABD'nin bu kararlılığı sonrasında, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği daha ileri gidememiştir. Türkiye'nin Irak'a müdahalesi de gerçekleşmemiştir.⁵⁴ Çünkü, bu dönemde hem ABD, hem de muhalefet ve aydınlar bu müdahaleye karşı çıkmışlardır. Bu nedenle, Adnan Menderes Hükümeti 31 Temmuz 1958'de Irak'taki yeni rejimi yani Cumhuriyet rejimini resmen tanımıştır.⁵⁵ Ancak, Türkiye'nin yeni rejimi tanımaya ilişkin eski "dostluk" seviyesine geri getirememiş, hatta Irak 24 Mart 1959'da Bağdat Paktı'ndan çekilmiştir. Bu da Irak'taki askerî müdahalenin aslında ne için yapıldığının en önemli göstergesi olarak kabul edilebilir.

Irak'ta Cumhuriyet'in ilan edilmesinden sonraki süreçte Türkiye-Irak ilişkilerini olumsuz yönde etkileyen gelişme Irak'ın Kuzey'indeki Kerkük'te Türkmenlerin katledilmesidir. Askerî darbe sırasında Kürtlerin desteğini aldığından, General Abdülkerim Hükümeti Kürtleri kayıran bir tutum içine girmiştir. Hatta, on bir yıldır Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nde bulunan Kürt lider Molla Mustafa Barzani bağışlanmış, 7 Ekim 1958'de Bağdat'a dönmüştür. Barzani'nin Irak'a dönmesi Kürtler arasında sevinçle karşılanmış, taşkınlık yapmalarına neden olmuş ve Türklere karşı kin ve nefretlerini uyandırmıştır.⁵⁶

Mustafa Barzani Kasım 1958'de Bağdat'tan Süleymaniye'ye gitmiştir. Kendisini karşılamak için köylerden Kerkük şehir merkezine doluşan beş bin kadar silahlı Kürt, bazı taşkınlıklar yapmışlar, Kerkük Türklerine saldırmışlardır. Irak güvenlik güçleri bu saldırılara göz yummuşlar ve Türkmenleri korumamışlardır.⁵⁷ Yarbay Abdülvehap el-Şevvaf Mart 1959'da Musul'da bir isyan hareketi başlatmış, bu isyanın hava kuvvetleri kullanılarak bastırılması sırasında Musul'daki Türkmenler zarar görmüş, Kerkük'teki önemli görevlerde bulunan memurlar, bütün astsubay ve subaylar görevlerinden alınmış, Kerkük'ten uzaklaştırılmış, Kerkük'te adım adım Türkmenlerin katliamına doğru hazırlık yapılmıştır.

Irak'ta Cumhuriyet'in ilan edilmesinin birinci yıl dönümü şenliklerinde, 14-16 Temmuz 1959'da Kerkük Türklerine karşı geniş çaplı bir katliam yapılmıştır. Alınan bilgilere göre olayları silahlı "Kızıl yani Komünist Kürtler"⁵⁸ çıkarmışlardır. Güvenlik kuvvetleri Kürtlere yine göz yummuştur, hatta dolaylı destek vermiştir. 70 Irak Türkünün evi yağma edilmiş, Türkmenlerin yani Irak Türklerinin dükkânları yakılmış, pek çok Türkmen hayatını kaybetmiştir. Katliam üç gün üç gece devam etmiştir. Türk Hükümeti olaylardan büyük üzüntü duyduğunu beyan etmiş, diplomatik girişimlerde bulunmuştur. Türkmenlerin can ve mal güvenliğinin sağlanması konusunda ne gibi önlemlerin alındığını Irak Hükümeti'nden sormuştur. Irak hükümeti de sadece üzüntülerini dile getirmiştir. Olayları komünistlerin çıkardığını, onaylamadığı ifade etmiştir.⁵⁹

Ancak, General Abdülkerim Kâsım kendisine düzenlenen suikast girişimi sonrasında

53 Yüksel Kaştan, "II. Dünya Savaşı Sonrası Türkiye-Irak Siyasî İlişkileri", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı:19, Konya 2008, s.318.

54 Fahir Armaoğlu, a.g.b., s.183.

55 Melek Fırat-Ömer Kürkçüoğlu, "Orta Doğu'yla İlişkiler", (Edt.: Baskın Oran), *Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, Cilt I: 1919-1980*, İstanbul 2001, s.632.

56 Mehmet Saray, a.g.e., s.109.

57 Bilâl N. Şimşir, a.g.m., s.892.

58 *Vakit Gazetesi*, 20 Temmuz 1959, s. 1-2.

59 Bilâl N. Şimşir, a.g.m., s.892.

ağız değiştirmiş, Kerkük'teki olayları komünistlerin değil, Baas Partisi yandaşlarının çıkardığını söylemiştir. Suikast sonrasında yapmış olduğu açıklamada “*Irak Türkiye’ye tarihî bağlarla bağlıdır.*”⁶⁰ ifadelerini kullanmış, yaşanan olumsuz gelişmelere karşın, Türkiye-İrak iyi ilişkilerin devam edeceğini dile getirmiştir. Fakat, Irak’taki yeni yönetim sürekli ağız değiştirirken, konu Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin gündemine gelmiştir.⁶¹ Ancak, Menderes Hükümeti tarafından Irak ile olan ilişkilerin çok daha fazla zarar görmemesi ve iç politikada konunun fazla istismar edilmesini önlemek için 2 Ekim 1959’da Bakanlar Kurulu Kararı çıkartılmıştır. Bu kararda; “*14-16 Temmuz 1959 tarihleri arasında Kerkük’te vukubulan hâdiselerle alâkalı resim, film ve sair dökümanların Türkiye’ye sokulmasının ve dağıtılmasının menedilmesi*”⁶² sağlanmıştır. Böylece, Menderes Hükümeti ve Türkiye, Kerkük katliamına karşı gerekli hassasiyetin ortaya çıkmasını engellemiştir. Fakat yine de başka şekillerde haber ve fotoğraf yurda girmiş, Türk basınında kısmen yer almış, en sert tepkiyi Türk basını göstermiştir. Katliam kınanmış, gösteriler yapılmış, yardım kampanyası düzenlenmiş, Türk gençliği ve kamuoyu tepkisini ortaya koymuştur.⁶³

Türkiye’de de, Irak’ta olduğu gibi, 27 Mayıs 1960’da Askerî Müdahale gerçekleşmiştir. Bu nedenle, Türkiye iç ve dış politikada politikada pek çok konu ile uğraşmak durumunda kalmış, içeriye kapanmış, konu ile fazla ilgilenememiş, Türkiye-İrak ilişkilerini çok daha fazla gelecek adımlardan kaçınmıştır. Bun da Irak Hükümeti’nin ve General Kasım’ın Türkmenlere yönelik vermiş olduğu “*koruma garantisi*”, olaylarda sorumluluğu olduğu⁶⁴, Türkmenlere sempati beslediği ileri sürülen ve “*Turancı*” olmakla suçlanan,⁶⁵ Kerkük Eski Komutanı General Nazım Tabakçalı’nın da aralarında olduğu 13’ü subay toplam 18 kişinin idam edilmesinin etkili olduğu söylenebilir.⁶⁶

Ayrıca, Irak’ta kurulan askerî yönetimin gözetimindeki hükümetin sürekli olmayacağı ve Türkiye-İrak dostluğunun yeniden oluşturulacağı düşüncesinin ilişkilerin çok fazla gerilmesini engellemiştir. Nitekim kısa bir süre sonra General Abdülkerim Kâsım 8 Şubat 1963’te geldiği gibi yani Baas Parti’sinin desteklediği darbe ile devrilmiştir.⁶⁷ Ancak, Kürtlerle Türkmenlerin eşit seviyeye getirilmemesi, Türkmenlerin Irak Anayasası’nda “*unsur*”⁶⁸ olarak tanınmaması nedeniyle, Türkiye-İrak ilişkileri eski günlerine geri dönemeyecektir.

SONUÇ

Türkiye’de Demokrat Parti’nin iktidara gelmesinin ardından, Türkiye’nin Arap dünyası, Orta Doğu ve Irak ile olan ilişkilerinde temelde farklılığın olmadığı görülmüş, her ikisinin de Orta Doğu’ya, Arap dünyasına ve Irak’a önem verdiği görülmüştür. Ancak, CHP ve DP’nin takip etmiş olduğu dış politikalarında metod ve yaklaşım farkı gözlenmiş, bu da Türkiye’nin Araplar, Orta Doğu ve Irak ilişkilerinde değişikliklere neden olmuştur. Menderes döneminden önce Türkiye, Orta Doğu’ya, Batı ittifakı, Doğu-Batı blokları arasındaki mücadele açısından ve iki komşu devlet arasındaki ilişki penceresinden bakarken, DP döneminde (1950-1960) buralarla olan iyi ilişkilere ve yakın bağlara “*dünya güvenliği*” açısından bakmıştır. Bir anlamda, Türkiye’nin Ortadoğu ve Irak politikaları küresel sistemin aldığı biçime ve güç dengelerine bağlı olarak oluşmuştur.

Bu da Türkiye’nin Orta Doğu’ya ilişkin politikasında yeni bir politik tercih olmuştur. Bir anlamda, Demokrat Parti ile birlikte Türkiye, Orta Doğu ve Arap dünya ile olan ilişkilerini

60 *Son Posta Gazetesi*, 3 Aralık 1959, s.3.

61 *Milliyet Gazetesi*, 6 Ağustos 1959, s.1.,5.

62 *Resmî Gazete*, Sayı: 10337 (21 Ekim 1959), Karar Sayısı: 12199.

63 Mehmet Saray, a.g.e., s.109-110.; *Son Posta Gazetesi*, 5 Ağustos 1959, s.3.

64 *Cumhuriyet Gazetesi*, 26 Ağustos 1959, s.1.

65 *Ulus Gazetesi*, 26 ağustos 1959, s.3.

66 *Cumhuriyet Gazetesi*, 21 Eylül 1959, s.1., 5.

67 Bilâl N. Şimşir, a.g.m., s.892.

68 *Cumhuriyet Gazetesi*, 4 Ocak 1960, s.1., 5.

"*ikili*" olmaktan çıkarmış, "*global (küresel)*" bir çerçeve içerisine sokmuştur. Bu politika da Türkiye'yi Arap veya Orta Doğu ülkeleriyle olan ilişkilerinde "*hatalara*" değil, daha kötüsü "*çatışmalara*" doğru sürüklemiştir. Bu sürüklenme, Türkiye'nin NATO'ya üye olmasının ardından daha da hızlanmış, Türkiye'nin dış politikasında köklü denilebilecek değişiklik yaşanmıştır. Bu durum ise, Türkiye, ABD'nin başını çektiği Batı Bloğu'na daha "*radikal*" bir şekilde bağlanması sonucunu ortaya çıkarmış, Türkiye'nin Orta Doğu, özel olarak da Irak politikasında yeni bir nitelik kazandırmıştır. Ayrıca, NATO üyesi olduktan sonraki süreçte Türkiye, NATO'ya girmesine karşı çıkan İngiltere'yi memnun etmek, Sovyet tehdidine karşı, Orta Doğu'da İngiltere ile gerçekleştirmek istediği politikaların başarılı olabilmesi için, I. Dünya Savaşı sırasında İngilizlere kazanılan ve yeni dönemde İngiltere'yi gücendirebilecek, Kütül-Ammâre Zaferi yıl dönümü kutlamaları gibi, bazı etkinlikleri gündemden düşürmüştür.

Menderes döneminde Türkiye, Irak'ı diğer Arap ülkelerine göre daha "*güvenilir*" bir ülke olarak görmüştür. Türkiye, dünya güvelliği ve NATO politikaları çerçevesinde Orta Doğu'ya yönelik politikasında başarı kazanamayınca, Bağdat Pakti örneğinde olduğu gibi, yeniden "*ikili*" yola gitmek zorunda kalmış, bunu da ilk olarak dost ve güvenilir bir ülke olan Irak'la gerçekleştirmiştir. Bu ikili antlaşma 24 Şubat 1955'te Bağdat Pakti'nin ortaya çıkaran süreci başlatmıştır. Türkiye, 1955 yılından itibaren dış politikasında ağırlığı verdiği NATO ve Orta Doğu'ya verdiği için, ilk sonucu Orta Doğu'da elde etmiştir. Ancak, Bağdat Pakti'nin imzalanması, diğer Arap ülkeleri tarafından tepkiyle karşılanmış, Mısır ile Suriye, Irak'ı dışarıda bırakacak şekilde işbirliği yapma konusunda anlaşmışlardır. Suudî Arabistan da bunlara katılmış, bu nedenle paktin genişletilmesi kararlaştırılmıştır. Fakat, bunda başarı sağlanamamıştır.

Sovyetler Birliği'nin tehdidine ve yayılmasına karşı NATO ile SEATO'yu birleştiren Bağdat Pakti'nin kurulması, hem Türk-Sovyet ilişkilerini gerginleştirmiş, hem de Arap devletleri ile olan ilişkileri olumsuz etkilemiştir. Hatta, bu ülkelerin bazıları kendi aralarında ikili antlaşmalar yapmışlardır. Ayrıca, İsrail bu durumdan hiç memnun olmamıştır. Bu gelişmelerden sadece ve sadece Türkiye-Irak ilişkileri zarar görmemiştir. Yani, Türkiye yapmış olduğu çalışma ile halk diliyle ifade edildiğinde "*ne İsa'ya, ne de Musa'ya*" yaranamamıştır. Bu da "*İsrail'i tanıyan*", "*Batı Bloğu'nda yer alan ve Orta Doğu'da onlarla birlikte çalışmalar yapan*" ülke olarak algılanan Türkiye'nin ilerleyen süreçte, Orta Doğu'da ve İslam dünyasında güven kaybetmesine neden olmuştur.

Irak'ta 1958 yılında krallık rejimi General Abdülkerim Kasım'ın gerçekleştirmiş olduğu darbe ile yıkılmış, cumhuriyet ilan edilmiştir. Türkiye darbeyi yapanları "*siyaset eşkiyaları*" olarak tanımlamıştır. Türkiye, Suudî Arabistan ve Ürdün'ün istekleri doğrultusunda, Irak'a müdahale etmek istemiştir. Fakat, ABD'nin Türkiye'ye destek vermemesi, SSCB'nin ise General Abdülkerim Kâsım'ı desteklemesi nedeniyle, bu gerçekleşmemiştir. Bunun üzerine SSCB'nin desteğini alan Kâsım, Irak'ın Kuzeyi'ne dönmesine izin verilen Mustafa Barzani ve komünist Kürtler Kerkük'te 14-16 Temmuz 1959'da Türkmenlere karşı katliam başlatılmıştır. Bu katliama en fazla tepkiyi Türk basını vermiştir. Menderes Hükümeti bu tepki ve iç politikada Kerkük'te yaşananların istismar edilmesini önlemek amacıyla 2 Ekim 1959'da çıkarmış olduğu Bakanlar Kurulu Kararı ile Kerkük Katliamına ilişkin haber, fotoğraf, film gibi unsurların yurda girmesini yasaklamıştır.

Türkiye'de de, Irak'ta olduğu gibi 27 Mayıs 1960'da Askerî Müdahale gerçekleşmiştir. Bu nedenle, Türkiye iç politikada pek çok konu ile uğraşmak durumunda kalmış, içeriye kapanmış, konu ile fazla ilgilenememiş, Türkiye-Irak ilişkilerini çok daha fazla gerçek adımlardan kaçınmıştır. Bunda Irak Hükümeti'nin ve General Kasım'ın Türkmenlere yani Irak Türklerine yönelik vermiş olduğu "*koruma garantisi*", olaylarda sorumluluğu olduğu ileri sürülen 13'ü subay toplam 18 kişinin idam edilmesi, Irak'ta kurulan askerî yönetimin gözetimindeki hükümetin sürekli olmayacağı ve Türkiye-Irak dostluğunun yeniden oluşturulacağı düşüncesinin etkili olduğu söylenebilir. Ancak, Kürtlerle Türkmenlerin eşit

seviyeye getirilmemesi, Türkmenlerin Irak Anayasası'nda "unsur" olarak tanınmaması nedeniyle, Türkiye-İrak ilişkileri eski günlerine geri dönemeyecektir.

İrak'ta gerçekleşen ihtilalden kısa bir süre sonra General Kasım Hükümeti dış politikada Sovyetler Birliği, Çin ve Doğu Avrupa ülkeleriyle ilişkiler kurması ve Bağdat Paktı gibi bir ittifakın sona ermesi nedenleriyle, Türkiye-İrak ilişkileri en alt düzeye inmiştir. Bundan sonraki ilişkiler, eskiden olduğu gibi, özellikle 1945 yılından önceki ikili komşuluk seviyesine düşmüştür. Bu ilişkiler belli bir süre bu şekilde devam edecektir.

KAYNAKÇA

- "Orta Doğu Paktı Hazırlanıyor", *Milliyet Gazetesi*, 19 Ekim 1954.
- ALBAYRAK, Mustafa, "Türkiye'nin Ortadoğu Politikaları (1920-1960)", *Orta Doğu Araştırmaları Dergisi*, Cilt: III, Sayı:2, Elazığ 2005.
- ALBAYRAK, Mustafa, "Uluslararası İmar ve Kalkınma Bankası'nın Hazırladığı İlk Rapor'un (1951) Demokrat Parti Hükümet Programlarına Etkileri", *ATAM Dergisi*, Cilt:XX, Sayı:58, Mart 2004.
- American Foreign Policy, 1950-1955-Basic Documents, II*, Washington 1957.
- ARMAOĞLU, Fahir, "Arap Milliyetçiliğinin Gelişmesi Sırasında Türk-Arap İlişkileri", *İki Tarafın Bakış Açısından Türk-Arap Münasebetleri*, İstanbul 2000.
- Cumhuriyet Gazetesi*
- DUMAN, Sabit, "Ortadoğu Krizleri ve Türkiye", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Sayı:35-36, Ankara 2005.
- ERKİN, Feridun Cemal, *Dışişlerinde 34 Yıl, Anılar-Yorumlar*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1987.
- FIRAT, Melek-Ömer Kürkçüoğlu, "Orta Doğu'yla İlişkiler", (Ed.: Baskın Oran), *Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, Cilt I: 1919-1980*, İletişim Yayınları, İstanbul 2001.
- Foreign Relations of the United States, 1952-1954, IX: The Near and Middle East (in two parts), Part I*, U.S. Government Printing Office, Washington 1986.
- GÖNLÜBOL, Mehmet, *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1995)*, Siyasal Kitabevi, Ankara 1996.
- KASALAK, Kadir, "İrak'ta Manda Yönetiminin Kurulması ve Atatürk Dönemi Türkiye-İrak İlişkileri", *Askerî Tarih Araştırmaları Dergisi*, Yıl:5, Sayı:9, Ankara 2007.
- KAŞTAN, Yüksel, "II. Dünya Savaşı Sonrası Türkiye-İrak Siyasî İlişkileri", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı:19, Konya 2008.
- KODAL, Tahir, "Cumhuriyet Dönemi Türkiye-İrak İlişkileri (1923-1960)", (Haz.: Üçler Bulduk-Abdullah Üstün), *Türk Tarihçiliğine Katkılar-Mustafa Kafalı Armağanı*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayını, Ankara 2013.
- KÜRKÇÜOĞLU, Ömer, *Türkiye'nin Arap Orta Doğusu'na Karşı Politikası (1945-1970)*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayını, Ankara 1972.
- Milliyet Gazetesi*
- NEİLL, William H. Mc, *Dünya Tarihi*, (Çev.: Alaaddin Şenel), İmge Kitabevi, Ankara 2006.
- NEZİROĞLU, İrfan-Tuncer Yılmaz, *Hükümetler- Programları ve Genel Kurul Görüşmeleri Cilt:2 (22 Nisan 1950- 20 Kasım 1961)*, TBMM Yayınları, Ankara 2013.
- ÖZTÜRK, Kazım, *Cumhurbaşkanlarının Türkiye Büyük Millet Meclisi'ni Açış Konuşmaları*, TBMM Yayınları, İstanbul 1959.
- ÖZTÜRK, Kazım, *Türkiye Cumhuriyeti Hükümetleri ve Programları*, TBMM Yayınları, İstanbul 1986.

Resmi Gazete

SARAY, Mehmet, *Türkiye ve Yakın Komşuları*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara 2006.

SEVER, Ayşegül, *Türkiye'nin Orta Doğu İlişkileri-Kavramsal ve Olgusal Bir Analiz*, Derin Yayınları, İstanbul 2012.

Son Posta Gazetesi

SOYSAL, İsmail, *Türkiye'nin Siyasal Anlaşmaları Cilt:1 (1920-1945)*, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara 1983.

SOYSAL, İsmail, *Türkiye'nin Siyasî Bağlıları, (1945-1990)*, Cilt:II, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara 1991.

ŞİMŞİR, Bilâl N., "Musul Sorunu ve Türkiye-İngiltere-İrak İlişkileri", *ATAM Dergisi*, Cilt:XXI, Sayı:63, Ankara 2005.

TBMM, *T.B.M.M. Tutanak Dergisi*, Dönem:IX, Toplantı:Olğ, Cilt: 1, Ankara 1950.

TBMM, *T.B.M.M. Zabıt Ceridesi*, Devre:X, İctima:F, Cilt: 1, Ankara 1954.

TBMM, *T.B.M.M. Zabıt Ceridesi*, Devre:X, İctima:2, Cilt: 3, Ankara 1955.

TBMM, *T.B.M.M. Zabıt Ceridesi*, Dönem:11, İnikat:10, Cilt:1, Ankara 1957.

Ulus Gazetesi

UMAR, Ömer Osman, *Bağdat Pakı*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara 2013.

ÜLMAN, Haluk, "Orta Doğu Buhranı", *Ankara Üniversitesi, SBF Dergisi*, Cilt:XIII, Sayı:4, Ankara 1958.

Vakit Gazetesi